

Irina Vikman & Maija-Leena Huotari

Tietoyhteiskuntastrategioiden toteuttaminen Suomen yleisissä kirjastoissa

Irina Vikman & Maija-Leena Huotari, Tietoyhteiskuntastrategioiden toteuttaminen Suomen yleisissä kirjastoissa [Implementing information society strategies in the Finnish public libraries]. *Informaatiotutkimus* 22(3), 68-76.

The paper reviews the major results of a www-survey focused on the implementation of the information society strategies in the activities of the Finnish public libraries. Triangulation of research methods was applied, and the data were collected from the main public libraries in all Finnish municipalities apart from Ahvenanmaa between October 2001 and February 2002. The response rate was 31 %. The major differences of big, medium-sized and small public libraries in their possibilities to implement the strategies are highlighted. Generally it seems that the bigger the library is the more possibilities it has to set up an information society strategy of its own and to implement in practice the goals of the national information society strategies. The statistically very significant differences focus on developing a system to count the users of the network services, employing extra staff to content production, and being involved in the content production of network services at the national level. However, due to the low response rate these results should be considered indicative rather than decisive.

Address: Irina Vikman, Pirkanmaa Polytechnic, Business School, Ikaalinen, Library, P.O.Box 12, FIN-39501 Ikaalinen, Finland, e-mail: Irina.Vikman@piramk.fi (Irina Vikman)

Maija-Leena Huotari, Department of Information Studies, University of Oulu, P.O.Box 1000, FIN-90014 University of Oulu, Finland, e-mail: Maija-Leena.Huotari@Oulu.fi

JOHDANTO

Tietoyhteiskuntastrategioiden tavoitteena on ollut parantaa yleisten kirjastojen edellytyksiä kansalaisten tasa-arvoisen tietoverkkoihin pääsyn ja uuden tietotekniikan käytön edistämiseksi. Tällaisia strategioita, jotka tarkastelevat myös kirjastojen roolia tietoyhteiskunnassa ja esittävät tavoitteita niiden toiminnan kehittämiseksi, ovat mm. Tietohuollon kehittämisstrategia (1994), Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia 1995-1999 (1995) ja 2000-2004 (1999), Kulttuurinen tietoyhteiskunta

(1996), Oppimisen, luovuuden ja osaamisen Suomi II (2000), Kirjastopoliittinen ohjelma 2001-2004 (2001) sekä Kirjastostrategia 2010: tiedon ja kulttuurin saatavuuden politiikka (2003). Toiminnan resurssointi on kuitenkin ollut ristiriidassa näiden tavoitteiden kanssa. Tarkastelemme suomalaisten tietoyhteiskuntastrategioiden kirjastotoiminnalle asettamien tavoitteiden toteuttamista yleisissä kirjastoissa keskittymällä ensisijaisesti erikokoisten kirjastojen välisiin eroihin. Artikkelin perustuu Irina Vikmanin (2002) pro gradu -tutkielmaan, joka tehtiin Suomen kirjastosäätiön tuella.

Empiirinen tutkimus

Otos kattoi 432 yleistä kirjastoa eli jokaisen Suomen kunnan pääkirjaston Ahvenanmaan kuntia lukuunottamatta. Tiedonkeruumenetelmänä oli *www*-kysely, jossa sovellettiin metodien välistä triangulaatiota kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen aineiston saamiseksi (Patton 1983, 108-109; Morse 1991, 120; Alkula, Pöntinen & Ylöstalo 1995, ks. Vikman 2002, 46-47). Lisäksi aineistona käytettiin opetusministeriön avustuspäätösdokumenteja. *Www*-kysely toteutettiin lokakuun 2001 ja helmikuun 2002 välisenä aikana. Kyselylomake oli suunnattu ensisijaisesti kirjastonjohtajille, koska yleensä heillä on laajin käsitys kirjastonsa toiminnan kokonaistilanteesta. Aina he eivät kuitenkaan itse ehtineet vastata, jolloin vastauksia tuli myös muilta kirjastonhoitajilta. Vastausprosentiksi saatiin vajaa 31 kolmen kyselykerran jälkeen. Se on tyydyttävä, sillä vastausaktiivisuus *www*-kyselyyn ei yleensä nouse postikyselyn tasolle.

Kvantitatiivisessa tutkimuksessa vastausvaihtoehtojen laatiminen on vaativa ja aikaa vievä tehtävä. Väärinymmärrysten välttämiseksi on tärkeää, että käytetyt käsitteet määritellään tarkasti myös kyselylomakkeessa. Käytetty *www*-kysely oli pitkä, koska tavoitteena oli mahdollisimman kattava analyysi tutkittavasta ilmiöstä. Kysymyksiä luonnehdittiinkin laajoiksi ja osittain päällekkäisiksi, ja osassa kirjastoja kiire vaikeutti vastaamista. Teemahaastattelumenetelmällä olisi saatu käsityksiä syvemmin valottava aineisto, mutta laadullisen aineiston aikaa vievän analyysin vuoksi empiirinen tutkimus olisi rajoittunut vain muutamiin kirjastoihin.

Aineisto analysoitiin soveltamalla sekä kvantitatiivisia, tilastollisia menetelmiä (Tixel-ohjelma) että kvalitatiivisia menetelmiä (sisällönanalyysi ja aineistolähtöinen teoria). Monivalinta- ja mielipidevastausaineisto analysoitiin yksiulotteisina jakaumina. Ristiintaulukoinnilla pyrittiin osoittamaan toiminnassa ilmeneviä eroja kirjaston koon perusteella. Tätä varten kirjastot jaettiin pieniin (alle 5000 asukkaan), keskisuuriin (5001-75000 asukkaan) ja suuriin (yli 75000 asukkaan kunnan) kirjastoihin. Suurten ja keskisuurten kirjastojen vastaukset painottuvat: 70% (7 kpl) suurista, 36% (74 kpl) keskisuurista ja 24% (51 kpl) pienistä pääkirjastoista vastasi kyselyyn. Tulokset ovat näin ollen suuntaa-antavia. Tilastolliset kontingenssikerroin-, khiin neliö - ja p-arvo -merkitsevyydesti osoittavat erittäin ja melkein merkitseviä eroja erikokoisten kuntien kirjastojen

edellytyksissä tietoyhteiskuntastrategioiden toteuttamiseen. Tässä artikkelissa ei kuitenkaan tarkastella lähemmin näiden testisuureiden arvoja eikä esitellä tuloksia taulukkomuodossa, vaan tarkastelu tapahtuu yleisemmällä tasolla. Laadullisen aineiston sekä dokumenttien sisällönanalyysi täydentää kvantitatiivisen analyysin tuloksia.

KIRJASTOTOIMINNAN SUUNNITTELU

Kirjastotietoyhteiskuntastrategiat

Tulokset osoittavat selvästi, että kirjasto toiminnan strateginen suunnittelu on edelleen vähäistä Suomen yleisissä kirjastoissa. Tietoyhteiskuntastrategiat eivät ole vaikuttaneet kirjastojen toimintaan niin paljon, että kaikissa kirjastoissa olisi käynnistetty varsinaisten kirjastotietoyhteiskuntastrategioiden suunnittelu. Suurilla kirjastoilla oli muita useammin oma tietoyhteiskuntastrategia ja vajaassa puolessa (43%) se oli dokumentoitu. Sen sijaan keskisuurista kirjastoista vain 11 % ja pienistä kirjastoista vain 2% oli dokumentoinut strategiansa. Kirjaamaton strategia oli 13%:ssa suurista, 15 %:ssa keskisuurista ja 16%:ssa pienistä kirjastoista. Huomioita herätti erityisesti se, että vajaassa puolessa (43%) suurista, kahdessa kolmasosassa (69%) keskisuurista, ja 80%:ssa pienistä kirjastoista strategiaa ei ollut laadittu lainkaan. Strategisia suunnitelmia, joita mm. Euroopan unioni jokaiselta yleiseltä kirjastolta edellyttää (Thorhauge ym. 1997, ix-x), ei siis laadita vielä läheskään kaikissa kirjastoissa. Tämän tuloksen perusteella strategista suunnittelutoimintaa täytyy huomattavasti tehostaa yleisissä kirjastoissamme.

Pitkän ja keskipitkän aikavälin suunnittelu

Kansalliset tietoyhteiskuntastrategiat ovat vaikuttaneet kirjastojen pitkän ja keskipitkän aikavälin suunnitteluun jonkin verran tuomalla uusia ideoita ja tavoitteita sekä luomalla perustaa suunnittelulle. Opetusministeriön avustukset ja kansallisten strategioiden antama tuki toiminnan rahoituksen perusteluille on ollut tärkeää. Suurissa kirjastoissa tämä vaikutus on hieman suurempi kuin keskisuurissa ja pienissä kirjastoissa. Suurista kirjastoista lähes kolmanneksessa (29%) stra-

tegiat olivat vaikuttaneet erittäin paljon ja vajaassa puolessa (43%) jonkin verran toiminnan suunnitteluun. Strategiat olivat vaikuttaneet melko paljon, mutta myös yhtä usein vain vähän suunnitteluun 14%:ssa suurista kirjastoista. Keskisuurissa kirjastoissa vaikutus oli vähäisempää vaikkakin samansuuntaista. Erittäin paljon strategiat olivat vaikuttaneet vain 4%:ssa, melko paljon viidenneksessä (23%) ja jonkin verran jopa 40%:ssa. Vaikutusta ei osattu arvioida 12%:ssa, ja vajaassa kymmenessä prosentissa vaikutusta suunnitteluun ei tunnustettu lainkaan. Myös lähes puolessa pienistä kirjastoista strategioiden nähtiin vaikuttaneen jonkin verran suunnitteluun, runsaassa viidenneksessä (22%) vaikutus koettiin melko vähäiseksi, mutta kymmenesosassa pienistä kirjastoista sitä pidettiin melko suurena. Toisaalta yhtä usein strategioiden ei koettu vaikuttaneen lainkaan suunnitteluun tai asiaa ei osattu arvioida. Erittäin paljon ne eivät olleet vaikuttaneet toiminnan suunnitteluun yhdessäkään pienessä kirjastossa.

Alueelliset tietoyhteiskuntastrategiat ovat vaikuttaneet suunnitteluun jonkin verran tai melko vähän. Samansuuntainen tai vähäisempi on kunnallisten strategioiden vaikutus. Tulosta selittää se, että kaikkien kirjastojen lähialueella alueellista tietoyhteiskuntastrategiatyöskentelyä ei ole aloitettu. Alueelliset strategiat ovat lisänneet kirjastojen yhteistyötä (esim. kirjastokimpat) sekä tietoverkkoyhteistyötä, strategioita ja strategia-yhteistyötä sekä ajatuksia omien tavoitteiden suunnitteluun. Näiden lisäksi kunnalliset strategiat ovat vaikuttaneet kirjastojen määrärahoihin sekä siihen, että kirjasto on mukana kunnan strategiassa. Tulosten perusteella alueellista ja kunnallista, tietoyhteiskuntaan liittyvää strategiatyöskentelyä olisi tehostettava entisestään.

Muut kehittämissuunnitelmat ja – tavoitteet

Suurimmassa osassa kirjastoista on laadittu tietoyhteiskuntaan liittyviä kehittämissuunnitelmia ja –tavoitteita. Erityisen tärkeinä pidettiin erilaisen tietoyhteiskuntavalmiuksien opettamista asiakkaille, laitteistohankintoja ja sisältötuotantoa. Eri kuntien kirjastot tai kunnan koulut ja kirjastot laativat yhteisiä alueellisia suunnitelmia. Nämä toteuttavat siten Tietohuollon kehittämissuunnitelmien (Nevalainen & Stenlund 1994, 39-40) sekä Koulutuksen ja tutkimuksen tieto-

strategioissa vuosille 1995-1999 ja vuosille 2000-2004 esitettyjä yhteistyömuotoja. Myös tämän tyyppistä suunnittelua on tehty enemmän suurissa ja keskisuurissa kirjastoissa. Mitä pienempi kirjasto on kyseessä, sitä todennäköisemmin oman strategian ohella ei ole laadittu muita tietoyhteiskuntaan liittyviä kehittämissuunnitelmia. Valtaosassa (86%) suurista, kolmanneksessa (35%) keskisuurista ja vajaassa viidenneksessä (18%) pienistä kirjastoista muut suunnitelmat oli dokumentoitu. Kirjaamattomia kehittämissuunnitelmia tai –tavoitteita oli 14%:ssa suurista kirjastoista, mutta vajaassa puolessa (43%) keskisuurista, ja kolmanneksessa pienistä kirjastoista. Keskisuurista kirjastoista viidenneksessä (19%) muita tietoyhteiskuntaan liittyviä suunnitelmia ei ollut laadittu, ja 3%:ssa asiaa ei osattu arvioida. Sitä vastoin lähes puolessa (47%) pienistä kirjastoista tämän tyyppistä suunnittelua ei ollut laadittu lainkaan. Asiaa ei osattu arvioida 2%:ssa.

SISÄLTÖTUOTANTOYHTEISTYÖ JA MUUT YHTEISHANKKEET

Sisältötuotanto

Erikokoisten kirjastojen tietoyhteiskuntastrategioiden toteuttamisen edellytykset eroavat tilastollisesti erittäin merkittävästi sisältötuotannossa. Sisältötuotanto-käsite liitetään kiinteästi osaksi kirjastojen tarjoamia elektronisia palveluja. Kirjastojen oma sisältötuotanto ja verkkopalvelut ovat sisältötuotantoa. (Ks. Vikman 2002, 9.) Valtionavustuksia sisältötuotantoon on myönnetty aktiivisesti: kirjastoista 65% oli hakenut avustusta ja yli 90% sitä saanut. Kolmannes kirjastoista ei ollut kuitenkaan avustusta hakenut. Myöntämisen perusteita olivat useiden kuntien kirjastojen yhteishankkeet, tietotekniikan ja –verkkojen saaminen kirjastoihin, eriaiheisten sisältöjen tuottaminen verkkoon ja henkilökunnan koulutus. Verkkopalvelujen tuotantoon avustusta oli saanut puolet kirjastoista. Avustuslähteistä tärkein on opetusministeriö. Oman kunnan rahoituslähteenä mainitsi vain 13%. Muista lähteistä yleisimpiä ovat yhteistyöliitot.

Tilastollisesti erittäin merkittäviä eroja ilmeni osallistumisessa valtakunnalliseen sisältötuotantoon. Valtakunnallisten verkkopalvelujen tuottaminen keskittyikin hyvin resurssituihin kirjastoihin. Tietoverkkojen valtakunnallisessa sisältötuotannossa mukana on vain vajaa 40%

kyselyyn vastanneista kirjastoista, vaikka verkkopalveluja tuotetaankin lähes kahdessa kolmasosassa kirjastoista. Useimmiten panostetaan Kirjastot.fi-palveluihin eli Linkkikirjastoon ja Maimio-kirjastotietokantaan sekä sisältöjen tuottamiseen verkkoon eri aiheista. Suurilla kirjastoilla on myös paremmat mahdollisuudet osallistua tietoverkkojen valtakunnalliseen sisältötuotantoon, jossa valtaosa oli osallisena. Vajaa kolmannes tuotti valtakunnallisia verkkopalveluja erittäin tai melko paljon (28%), vajaa kolmannes (29%) osallistui tuotantoon jonkin verran ja 43% melko vähän. Täten varsin odotettua oli, ettei yksikään keskisuuri tai pieni kirjasto osallistunut valtakunnalliseen sisältötuotantoon erittäin aktiivisesti. Keskisuurista kirjastoista runsas puolet (58%) ei osallistunut siihen lainkaan tai vain melko vähän (16%). Jonkin verran valtakunnallisia palveluja tuotti 12% ja melko paljon 10% keskisuurista kirjastoista, 4% ei osannut arvioida asiaa. Pienistä kirjastoista selvä enemmistö (73%) jäi täysin toiminnan ulkopuolelle, osallistui siihen melko vähän (16%) tai jonkin verran (6%). Vain 2% pienistä kirjastoista ilmoitti osallistuvansa sisältötuotantoon melko paljon. Asiaa ei osattu arvioida 4%:ssa pienistä kirjastoista.

Alueelliseen sisältötuotantoon osallistutaan kirjastoissa selvästi useammin kuin valtakunnalliseen. Sisältötuotannon muotoja ovat eri kuntien kirjastojen yhteinen portaali tai aluetietokanta, eri kuntien kirjastojen yhteinen www-kokoelmatietokanta ja omat kotisivut. Tähän on ilmeisesti vaikuttanut kirjastojen tiivistynyt alueellinen yhteistyö. Paikalliseen sisältötuotantoon panostetaan enemmän; useimmin tuotettiin kirjaston tai oman kunnan kotisivuja. Verkkoon oli myös viety kirjastojen kokoelmaluetteloita ja erityisaiheisia verkkosivuja.

Verkkosisältötuotannon muodoista aineistorekisterin Internetiin vieminen oli yleisintä. Tämä ei ole yllättävää, sillä kirjastojen kokoelmaluetteloiden ja mahdollisuuksien mukaan muiden aineistojen saattaminen verkkomuotoon mainitaan tai se on taustaolehtuksena lähes kaikissa yleisten kirjastojen toimintaan liittyvissä tietoyhteiskuntastrategioissa. Yllättävää kuitenkin oli, että kaikissa kirjastoissa näin ei vielä ole tehty. Yli 60% kirjastoista ilmoitti osallistuneensa kuntien kirjastojen yhteisen kokoelmatietokannan tuottamiseen, mikä edellyttää kirjastojen yhteistyötä. Tätä osoittaa verkkopohjaiseen yhteistyöhön ja kirjastokimppan yhteisiin kotisivuihin tai portaaliin sekä Kirjastot.fi-palveluihin panostaminen. Opetusministeriön

avustus päätösten analyysi osoittaa, että verkkosisältötuotanto on Suomen yleisissä kirjastoissa monipuolista ja runsasta.

Muut valtakunnalliset yhteishankkeet

Kyky panostaa muihin valtakunnallisiin yhteishankkeisiin oli yllättävän heikko, vaikka yhteistyö muiden kirjastojen kanssa koettiinkin tärkeäksi. Suurimmassa osassa kirjastoista voitiin muihin valtakunnallisiin yhteishankkeisiin panostaa vain melko vähän tai ei lainkaan. Kirjastojen toisistaan poikkeavaa kehitystä osoittaa myös se, että suurten kirjastojen mahdollisuudet panostaa muihin valtakunnallisiin yhteishankkeisiin ovat paremmat kuin pienten. Nämä erot ovat tilastollisesti melkein merkitseviä. Yllättävää oli kuitenkin se, että vain 14 %:ssa suurista kirjastoista osallistumismahdollisuuksia pidettiin erittäin hyvinä. Jonkin verran yhteishankkeisiin osallistui vajaa kolmannes (29%), ja yli puolet (57%) suurista kirjastoista panosti niihin melko vähän. Samansuuntaiset olivat myös keskisuurten kirjastojen mahdollisuudet: kaksi viidennestä (41%) osallistui yhteishankkeisiin melko vähän ja kolmannes ei lainkaan. Jonkin verran yhteishankkeisiin panostettiin viidenneksessä (21%) keskisuurista kirjastoista. Vain prosentilla osallistumismahdollisuuksia oli melko paljon, 4%:ssa asiaa ei osattu arvioida, ja erittäin paljon yhteishankkeisiin keski-suuret kirjastot eivät panostaneet lainkaan. Vastaava oli myös pienten kirjastojen tilanne: lähes puolet (47%) pystyi osallistumaan yhteishankkeisiin vain melko vähän ja vajaa kolmannes (31%) ei ollenkaan. Jonkin verran niihin panosti 14%, asiaa ei osannut arvioida 6% ja vain 2% osallistui niihin melko paljon. Erittäin hyviä osallistumismahdollisuuksia valtakunnallisiin yhteishankkeisiin pienissä kirjastoissa ei ollut.

KIRJASTOJEN RESURSSOINTI

Lisähenkilöstön palkkaus

Verkkopalvelut ovat lisänneet muiden töiden ohella tehtävää työtä. Lisäkustannuksiakin ne ovat aiheuttaneet erityisesti tietoteknisen infrastruktuurin ylläpidossa, runsaassa kymmenesosassa kaikista kirjastoista jopa erittäin paljon. Verkkopalvelujen tuotanto perinteisten palvelujen ohella edellyttääkin lisäresursseja. Lisähenkilöstön palkkaukseen avustusta oli haettu kuitenkin vain

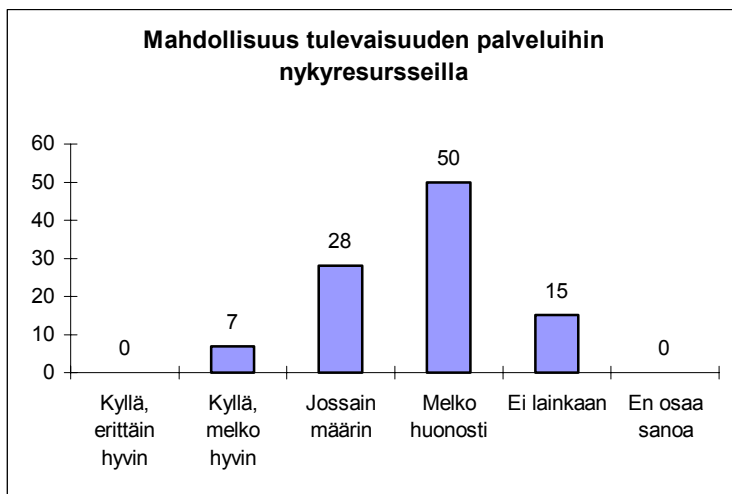
neljänneksessä kirjastoista, vaikka alueellisten tietoverkkoasiantuntijoiden ja henkilöstön palkkaaminen yhteishankkeisiin onkin tärkeää. Tilastollisesti erittäin merkitsevät erot osoittavat, että suurten kirjastojen edellytykset osallistua lisähenkilöstöä vaativiin yhteishankkeisiin ovat paremmat kuin pienten. Kaikki suuret kirjastot olivat hakeneet avustusta kirjastojen ja/tai kunnan laitosten yhteishankkeiden toteuttamiseen. Keskisuurista kirjastoista sen sijaan yli kaksi kolmannesta (76%) ei ollut hakenut avustusta, vain runsas viidennes (22%) oli, ja 1% ei osannut arvioida asiaa. Pienistä kirjastoista huomattava enemmistö (82%) ei ollut hakenut avustusta, 16% oli hakenut, ja asiaa ei osattu arvioida 2%:ssa. Tulos osoittaa selvästi, että erikokoisia kuntia palvelevien kirjastojen edellytykset tietoyhteiskuntatavoitteiden toteuttamiseen eroavat merkittävästi toisistaan.

Palvelujen säilyttäminen

Tietoyhteiskuntastrategioissa mainittu yleisten kirjastojen toimintatavoitteiden lisärahoitustarve mainitaan myös mm. Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategiassa 2000-2004 (1999, 60). Tulokset tukevat tätä. Mahdollisuutta tuottaa tulevaisuuden kirjastopalveluja nykyisillä resursseilla pidettiin huonona tai mahdottomana yli puolessa kirjastoista, jossain määrin mahdollisena runsaassa neljänneksessä (kuvio 1).

Perinteisille kirjastopalveluille on kuitenkin vielä kysyntää, eikä niitä voida täysin korvata tietoverkkopalveluilla. Tulokset osoittavat tilastollisesti melkein merkitseviä eroja kirjastojen koon ja palvelujen säilyttämisestä vallitsevien käsitysten välillä: pienissä kirjastoissa pidettiin suuria selkeämmin tärkeänä kaikkien nykyisten palvelujen tarjoamista myös tulevaisuudessa. Kolmessa neljästä (75%) pienestä kirjastosta oltiin tätä mieltä. Joidenkin nykyisten palvelujen säilyttämistä pidettiin tärkeänä 14%:ssa pienistä kirjastoista, mutta vajaassa kymmenessä prosentissa kaikkien nykyisten palvelujen säilyttämistä ei pidetty tärkeänä. Pienistä kirjastoista 4%:ssa asiaa ei osattu arvioida.

Myös keskisuurista kirjastoista lähes kaksi kolmasosa (61%) halusi itse tarjota kaikki palvelunsa tulevaisuudessakin. Tiettyjä palveluja haluttiin pitää yllä kolmanneksessa keskisuurista kirjastoista. Kielteisesti kysymykseen ei vastattu lainkaan, mutta 7%:ssa asiaa ei osattu arvioida. Suurissa kirjastoissa vallitsevat käsitykset asiasta jakautuivat tasaisemmin. Vajaa puolet (43%) piti tärkeänä tarjota kaikki nykyiset palvelut ja tietyt palvelut vajaa kolmannes (29%) kirjastoista. Huomattavaa on, että 14 %:ssa suurista kirjastoista kaikkien nykyisten palvelujen ylläpitämistä ei pidetty välttämättömänä, ja yhtä usein asiaa ei osattu arvioida. Tässäkin suhteessa suurten kirjastojen valmiudet uusien palvelumuotojen kehittämi-

Kuvio 1. Mahdollisuus tuottaa tulevaisuuden kirjastopalvelut nykyresursseilla.

seen ovat siis paremmat kuin pienten ja keskisuuren kirjastojen.

Verkkopalvelujen käyttäjämäärien tarkasteleminen

Yllättävää on, että yleisissä kirjastoissa ei tulosten mukaan vielä yleisesti tutkita kirjastojen omien verkkopalvelujen käyttäjämääriä niiden kasvaneesta suosiosta huolimatta. Lähes kahdessa kolmasosassa kaikista kyselyyn vastanneista kirjastoista tätä ei oltu tehty. Tämä ero oli tilastollisesti erittäin merkitsevä. Suurista kirjastoista kaikki olivat tavalla tai toisella tarkastelleet verkkopalvelujensa käyttäjämääriä. Sen sijaan runsas kolmannes (39%) keskisuurista kirjastoista ja vain 16 % pienistä kirjastoista oli tehnyt tarkasteluja. Siten käyttäjämääriä ei ole tarkasteltu keskisuurista kirjastoista kahdessa kolmasosassa ja pienistä kirjastoista lähes kolmessa neljäsosassa (73%). Yllättävää oli, että 10 % pienistä kirjastoista jätti vastaamatta kysymyksen.

Yleisin käytetty tarkastelumenetelmä oli kirjaston www-sivuilla oleva laskuri. Tietoa verkkopalvelujen käyttäjämääristä oli saatu myös aineistorekisterin käyttötilastoista ja kuukausittaisista tilastoista. Käyttäjämääriä oli laskettu myös manuaalisesti mm. kirjaston tietokoneiden varausvihkoista.

Toiminnan uudistaminen

Verkkopalvelut ovat tuoneet melko paljon tai ainakin jonkin verran lisäarvoa tai hyötyä kirjaston toimintaan. Tietoteknisen infrastruktuurin tehokas kehittäminen opetusministeriön avustuksilla on tukenut tätä. Erittäin suurena lisäarvoa pidettiin runsaassa viidenneksessä kaikista kirjastoista. Uudet toimintamuodot liittyivät esimerkiksi tietoteknisen infrastruktuurin rakentamiseen, suunnitteluun ja kirjastojen välisen yhteistyön tiivistymiseen, verkkosisältöjen tuotantoon, työnkuvien muuttumiseen, tiedonhakumahdollisuuksien monipuolistumiseen sekä käsitäisiin kirjastosta toimijana tietoyhteiskunnassa.

Suuntaa-antavasti tulokset kuitenkin osoittavat, että mitä pienemmistä kirjastoista on kysymys, sitä vähemmän tietoyhteiskuntastrategioiden katsottiin vaikuttaneen uudistavasti toimintaan. Puoleen suurista kirjastoista uutta toimintaa katsottiin tulleen erittäin paljon, puoleen jonkin verran. Keskisuurista kirjastoista yli kolmanneksen

(39%) strategiat olivat tuoneet uutta toimintaa melko paljon ja vajaaseen kolmannekseen (30%) jonkin verran. Lähes puolessa (45 %) pienistä kirjastoista strategiat olivat uudistaneet toimintaa jonkin verran ja vajaassa kolmanneksessa melko paljon (27%).

Yhteistyö- ja koulutustarpeet

Kirjastokohtaisiin tai yhteishankkeisiin panostamista palveluhyötyjen saavuttamiseksi pidetään hyvin tärkeänä. Kuntien kirjastojen välistä yhteistyötä ja seutukirjastoihin panostamista kaivataan. Lisärahoitusta kaivataan henkilöstön palkkaukseen mukaan lukien kiertävät kirjastotyöntekijät sekä alan palkkatason parantamiseen. Kirjastojärjestelmäyhteistyön ja itsepalvelun kehittämistä pidettiin myös tärkeänä. Useissa kirjastoissa toivottiin Suomen yleisiin kirjastoihin yhtenäistä kirjastojärjestelmää tai ainakin eri järjestelmien yhtenäistämistä. Tietoverkkoaineiston ja tietokantojen yhteislisenssejä ja -ostoja pidettiin tärkeinä säästöjen aikaansaamiseksi. Merkittävänä panostuskohteena pidetään myös tietoverkkojen sisältötuotantoa sekä koulutusta ja koulutusyhteistyötä, jota korostetaan mm. suomalaisissa, yleisiä kirjastoja koskevissa tietoyhteiskuntastrategioissa. Tulokset heijastavatkin strategioiden tavoitteiden sisäistämistä kirjastoissa.

Nykyistä enemmän kaivataan aikaa, työntekijöitä, koulutusta ja henkilökuntaa, jolla on ajantasainen koulutus, koska tiedonhaku, laitteistot ja ohjelmistot kehittyvät nopeasti. Tietotekniikka-, tietoverkko- ja tiedonhaku- samoin kuin johtaja-, pedagogisen ja yhteistyökoulutuksen tarve nousi esille. (Ks. myös Huotari 1999, 2003.) Tärkeäksi koetaan myös eri kuntien kirjastojen yhteistyön lisääminen niin valtakunnallisella kuin maakuntatasollakin sekä maakuntakirjastojärjestelmä. Tällaista maakuntakirjastojen ympärille rakentuvaa alueellista yhteistyötä ehdotetaan mm. Tietohuollon kehittämissstrategiassa (Nevalainen & Stenlund 1994, 39-40). Nykyistä enemmän määrärahoja toivotaan atk-järjestelmiin, sijaisiin ja koulutukseen. Kirjastoissa kaivataan myös aluekirjastokokeiluja tai -strategioita.

Tulevaisuudennäkymät olivat usein pessimistis-sävyisiä. Kärsittiin raha-, resurssi- ja henkilöstöpulasta — määrärahoja tarvittaisiin ehdottomasti nykyistä enemmän, mikä mahdollistaisi kirjastojen täyden toimintakyvyn myös tulevaisuudessa. Realistisesti resurssien toivottiin kuitenkin pysyvän edes nykytasolla. Huolta aiheuttavat myös

useiden kuntien väestön väheneminen sekä riittämättömän panostus kirjaston toimintaan. Osassa kirjastoista tulevaisuus koettiin myönteisemmin, mielenkiintoa lisäävät uudet kehittämisideat.

Päättäjien suhtautuminen ja markkinointi

Tietoyhteiskuntastrategiat olivat vaikuttaneet kirjastoon liittyvään kunnalliseen päätöksentekoon vain vähän tai eivät lainkaan. Useimmin ne ovat vaikuttaneet kunnan antamaan rahoitukseen ja tukeen. Kirjastojen käsityksen mukaan kunnissa tunnustetaan jossain määrin yleisen kirjaston merkitys tietoyhteiskunnassa, koska toimintaan suhtaudutaan myönteisesti. Kunnalliset strategiat ovat vaikuttaneet kirjastoyhteistyöhön yli kuntarajojen. Valitettavasti melko useassa kirjastossa koettiin, että kunnallisten strategioiden vaikutus päätöksentekoon oli vähäistä tai olematonta. Enemmistössä kirjastoista kunnalta saatiin tukea toimintaan vähintään melko hyvin tai jonkin verran, mutta kokemuksia tuen riittämättömydestäkin oli.

Kunnan päättäjien koettiin suhtautuvan melko myönteisesti tai neutraalisti yleisiä kirjastoja koskeviin tietoyhteiskuntastrategioihin. Näissä mielihetimitöissä ei esiintynyt ääripäitä. Yllättävän usein päättäjien suhtautumista pidettiin neutraalina: yli puolessa (53%) pienistä, neljänneksessä (26%) keskisuurista ja 14%:ssa suurista kirjastoista. Merkillepantavaa on myös, että suhtautumista ei osattu arvioida runsaassa neljänneksessä (29%) suurista kirjastoista, neljänneksessä (26%) keskisuurista ja 8%:ssa pienistä kirjastoista. Melko myönteiseksi suhtautuminen koettiin yli puolessa (57%) suurista kirjastoista, yli kolmanneksessa (36%) keskisuurissa kirjastoista ja kolmanneksessä pienistä kirjastoista, mutta hyvin myönteiseksi vain 3%:ssa keskisuurista kirjastoista. Melko kielteisenä päättäjien asenteita pidettiin kymmenesosassa keskisuurista kirjastoista ja 6%:ssa pienistä kirjastoista.

Käsityksiä selittää ehkä se, että päättäjien suhtautumista joudutaan mahdollisesti arvioimaan kirjastotoimintaa koskevien päätösten perusteella ellei kunnan päätöksentekijöihin ole aktiivisia kontakteja päätöselinten ulkopuolella. Asian selvittäminen vaatisikin myös päättäjien käsitysten tutkimista.

Kirjaston markkinointi päättäjille lisävarojen saamiseksi tuotiin esille aktiivisesti. Edelleen korostettiin perinteistä kantaa: kirjaston merkitystä kunnan/tietoyhteiskunnan kaikille asukkaille tasa-

arvoisena palvelukeskuksena, jolla on paljon asiakkaita. Tämä peruste löytyy lähes kaikista yleiset kirjastot mainitsevista tietoyhteiskuntastrategioista. Tulos ei siis ole yllättävä. Päättäjiin vaikuttamista ja tutustuttamista kirjastopalveluihin sekä kontakteja heidän kanssaan pidettiin tärkeinä. Toisaalta useassa kirjastossa ei kyetty esittämään keinoja sille, kuinka päättäjiin vaikuttaminen onnistuisi, sillä käytettyjen keinojen vaikutukset eivät olleet osoittautuneet odotusten mukaisiksi. Siksi ehdotettiin, että päättäjiin olisi vedottava alueellisella ja valtakunnallisella tasolla. Palvelun laadun lisäksi kirjastoa markkinoidaan osallistumisella kunnan kehittämis- ja yhteistyöhön. Tämä peruste esiintyi etenkin tulevaisuuteen myönteisesti asennoituvissa kirjastoissa. Yhteistyötä sekä kuntien sisällä että yli kuntarajojen pidetäänkin lupaavana markkinointikeinona. Monen kunnan kirjastokimpassa uskottiin, että yhdessä omankin kunnan päättäjiin voisi vaikuttaa entistä tehokkaammin. Lisäksi korostettiin sitä, että päättäjille olisi kerrottava kirjaston asiakkaista ja välitettävä suoraan heiltä tietoa päättäjille.

LOPUKSI

Tietoyhteiskuntastrategioiden toteuttaminen edellyttää päämäärätietoista, suunnitteluun perustuvaa toimintaa. Ongelmana voi kuitenkin olla usein se, että tietoyhteiskunnan strategiapapereissa esitetyt tavoitteet ovat hyvin yleispiirteisiä. Kunnissa ja niiden kirjastoissa ei ole aina helppoa päätellä, miten ne velvoittavat tai ohjaavat toimintaa. Saattaa myös olla, että monia strategioissa ilmaistuja tavoitteita toteutetaan kirjastoissa vain kirjastot eivät edes ole tietoisia tämäntyyppisten strategialinjausten olemassaolosta. Toiminta voi jopa edeltää strategioissa kirjattuja tavoitteita eli muokata niitä. Esimerkiksi Helsingin kaupungin kirjastossa käytännön toiminta on usein edeltänyt aikeiden kirjaamista. Etenkin tietotekniikan kehittämistyössä on ollut vaikeaa ensin kirjata aiheet ja sitten vasta käytännössä tehdä, koska asiat ja ideat selkiintyvät usein vasta ajan ja työn myötä. Tällöin ajatus kirjoitetusta strategiasta ensin ja toteuttamisesta vasta sen jälkeen voi tuntua hyvin teoreettiselta. Kovassa kehitysvauhdissa ei aina ehditä dokumentoida kaikkea. Helsingin kaupungin kirjasto on verkkosisältötuotannon edelläkävijänä koordinoitunut Suomen yleisten kirjastojen verkkoyhteistyötä. Kirjasto kehitti oman Internet-strategiansa vuonna 1995 (Helsingin kaupungin kirjasto 1995) ja oman Tietostrategiansa

(Helsingin kaupunginkirjasto 2000) vuonna 1998. Tietostrategiaa on osittain päivitetty vuonna 2000. (Ks. myös Vikman 2002, 41-42.) Tutkielman tulokset heijastavat strategioiden tavoitteiden sisältämistä kirjastoissa.

Verkkosisältötuotantoa leimaa yhteistyö, joka on ratkaisevaa strategioiden tavoitteiden saavuttamiseksi käytännön kirjastotyössä. Useiden kuntien kirjastojen tiivistynyt yhteistyö on tullut miltei välttämättömäksi kirjastotoiminnan kehittämisen edellytykseksi ja parantanut tuloksellisuutta. Toiminta edellyttää kuitenkin selvästi nykyistä enemmän resursseja, jotta palvelutaso vastaisi tietoyhteiskuntastrategioiden tavoitteita. Toistaiseksi verkkopalvelut ja verkkosisällöt tuotetaan useimmin muun toiminnan ohella. On kuitenkin selvää, että tulevaisuudessa tarvitaan verkkosisältöjen tuotantoon kohdistettavia uusia virkoja.

Tulosten arviointia

Erikokoisten kirjastojen välillä on merkittäviä eroja etenkin kirjastojen verkkopalvelujen käyttäjämäärien tarkastelussa, yhteishankkeiden lisähenkilöstön palkkauksessa, valtakunnalliseen sisältötuotantoon osallistumisessa sekä tietoyhteiskuntaan liittyvissä kehittämissuunnitelmissa ja -tavoitteissa. Suurissa kirjastoissa verkkopalvelujen käyttäjämääriä on tarkasteltu enemmän kuin pienissä ja keskiuurissa kirjastoissa. Suuret kirjastot ovat hakeneet avustusta yhteishankkeiden lisähenkilöstön palkkaamiseen pieniä ja keskiuuria kirjastoja useammin. Suuret kirjastot myös osallistuvat valtakunnalliseen verkkosisältötuotantoon, missä suurin osa keskiuurista ja pienistä kirjastoista ei ole mukana kovinkaan paljon. Suurilla kirjastoilla on myös strategioiden ohella tietoyhteiskuntaan liittyviä muita kehittämissuunnitelmia ja -tavoitteita useammin kuin keskiuurilla ja etenkin pienillä kirjastoilla. (Ks. Vikman 2002, 128.)

Isojen kuntien kirjastot vaikuttavat aktiivisilta. Sen sijaan pienempien kuntien kirjastot voivat olla vaarassa jäädä syrjään, mikäli kehitys kärjistyy. Tällöin suurten ja pienten kuntien kirjastojen välille uhkaa aueta tässä suhteessa entistä syvempi kuilu. Toisaalta pienemmät kirjastot ovat aktiivisesti mukana kimpPAYyhteistyössä, mikä tasoiittaa resurssieroja. Loppujen lopuksi strategioiden vaikutusta kirjastojen toimintaan onkin vaikea arvioida. Selvää kuitenkin on, että strategiat yksin eivät kuitenkaan riitä ellei niiden toteuttamiseen

myönnetä myös tarvittavia lisäresursseja tai esimerkiksi ohjata tai jopa kouluteta kirjastoja suunnittelemaan ja kohden-tamaan käytettävissä olevia resursseja uudella tavalla. Niin pitkään kun tätä ei tehdä, strategioilla voi olla vain kannustava, epäsuora vaikutus toiminnan kehittämiseen ja uusien toiminta-alueiden tunnistamiseen. Strategiapaperit auttavat hahmottamaan yleisten kirjastojen toimintaa kokonaisuutena: yksittäiset kirjastot voivat suhteuttaa toimintaansa näihin yleis-tavoitteisiin. Tässä mielessä Kirjastopoliittinen ohjelma vuosille 2001-2004 (2001) ja keväällä 2003 julkistettu Kirjastostrategia 2010 ovat tärkeämpiä kuin ”yleisstrategiat”, koska ne kohdentuvat tarkemmin kirjastotoiminnan kysymyksiin.

Päättäjien käsitysten tutkiminen olisi hedelmällinen aihe laadulliseen tutkimusstrategiaan perustuvalla jatkotutkimukselle, jonka lähtökoh-tana voitaisiin hyödyntää tämän tutkimuksen tuloksia. Tutkimusasetelmaa voisi soveltaa myös tieteellisten ja erikoiskirjastojen kontekstissa. Yleis-ten kirjastojen osalta tämä tutkimus on valottanut kattavasti tietoyhteiskuntastrategioiden tavoitteiden toteutumisen mahdollisuuksia käytännön toi-mintana.

Hyväksytty julkaistavaksi 28.8.2003

Lähteet

- Alkula, T., Pöntinen S. & Ylöstalo P. (1995). Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät. Helsinki: WSOY.
- Helsingin kaupunginkirjasto. (2000). Helsingin kaupunginkirjasto: Tietostrategia. Helsinki: Helsingin kaupunginkirjasto. Saatavilla myös www-muodossa: URL: <http://www.lib.hel.fi/julkaisut/tietostrategia.html> (27.8.2003)
- Helsingin kaupunginkirjasto. (1995). Helsingin kaupunginkirjaston Internet-strategia. Helsinki: Helsingin kaupunginkirjasto. Saatavilla myös www-muodossa: URL: <http://www.lib.hel.fi/strategia/> (27.8.2003)
- Huotari, M.-L. (2003). Ammatti-identiteetti ja muutos. Kirjastolehti 5: 11-13.
- Huotari, M.-L. (1999). Informaatioammatit yhteiskunnan murroksessa - muutosko pysyvää? Informaatiotutkimus 18(4): 97-102.
- Kirjastopoliittinen ohjelma 2001-2004. Työryhmän muistio. (2001). Opetusministeriö. Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopoliittikan osaston julkaisusarja

- nro 2: 2001. Helsinki: Opetusministeriö. Saatavilla myös pdf-muodossa: URL: <http://www.minedu.fi/julkaisut/kirjastopoliittinenohjelma/kirjastopoliittinenohjelma.pdf>(27.8.2003)
- Kirjastostrategia 2010. Tiedon ja kulttuurin saata-
vuuden politiikka. (2003). Opetusministeriön jul-
kaisuja 2003:1. Helsinki: Opetusministeriö. Saata-
villa myös pdf-muodossa: URL: <http://www.minedu.fi/julkaisut/kulttuuri/2003/opm01/strategia.pdf>(27.8.2003)
- Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia. (1995).
Helsinki: Opetusministeriö. Saatavilla myös www-
muodossa: URL: <http://www.minedu.fi/tietostrategia/tietostrategia.html> (27.8.2003)
- Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia 2000-2004.
(1999). Helsinki: Opetusministeriö. Saatavilla myös
www-muodossa: URL: http://www.minedu.fi/toim/koul_tutk_tietostrat/welcome.html (27.8.2003)
- Kulttuurinen tietoyhteiskunta. Strategiset perusteet
ja lähtökohdat opetusministeriön toiminta-
ohjelmaksi 1997-2000. (1996). Opetusministeriön
työryhmien muistioita, 11. Saatavilla myös www-
muodossa: URL: http://www.minedu.fi/kulttuurinen_tietoyhteiskunta/sisus.htm
(27.8.2003)
- Morse, J. M. (1991). Approaches to qualitative-
quantitative methodological triangulation.
Methodological corner. *Nursing Research*
40(2):120-123.
- Nevalainen R. & Stenlund, H. (1994). Suomi tietoyhteiskunnaksi: kansalliset linjaukset. Osaraportti 2: Kotimaisten muiden strategioiden arviointi. Helsinki: Tietotekniikan kehittämiskeskus.
- Oppimisen, luovuuden ja osaamisen Suomi II. (2000)
Opetuksen, tutkimuksen ja kulttuurin tietoyhteis-
kuntaneuvottelukunta. Helsinki: Opetusministe-
riö. Saatavilla myös www-muodossa: URL: <http://www.minedu.fi/julkaisut/oppimisen suomi.html>
(27.8.2003)
- Patton, M. Q. (1983). *Qualitative Evaluation Methods*.
Beverly Hills: Sage.
- Thorhauge, J., Larsen, G., Thun, H.-P. and
Albrechtsen, H. (1997). *Public libraries and the
information society*. Segbert, M. (toim.)
Luxembourg: Office for Official Publications of the
European Communities. *Libraries in the information
society series*. EUR 17648.
- Tietohuollon kehittämisstrategia. (1994). Helsinki:
Tietohuollon neuvottelukunta.
- Vikman, I. (2002). Tietoyhteiskuntastrategioiden
vaikutus verkkosisältötuotantoon Suomen yleis-
sissä kirjastoissa. Tampereen yliopisto: Informaa-
tiotutkimuksen laitos. Pro gradu – tutkielma. Saata-
villa myös pdf-muodossa: URL: <http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu00154.pdf>(27.8.2003)